

Εισαγωγή

«Πρέπει να είμαστε όλοι φεμινιστές», διακήρυξε η συγγραφέας Τσιμαμάντα Νγκόζι Αντίτσι το 2014, στο περίφημο ομότιτλο δοκίμιό της (*We Should All Be Feminists*). Ωστόσο, ένα χρόνο αργότερα, μια έρευνα του οργανισμού δημοσκοπήσεων YouGov στη Βρετανία έδειξε ότι πολλές γυναίκες δεν είναι και τόσο σίγουρες. Οι περισσότερες ερωτώμενες απάντησαν ότι ο φεμινισμός παραμένει αναγκαίος, όμως περίπου οι μισές δήλωσαν ότι «οι ίδιες δεν θα αυτοαποκαλούνταν φεμινίστριες», ενώ η μία στις πέντε δήλωσε πως θεωρεί τη λέξη προσβλητική.

Αυτή η αμφιθυμία δεν είναι κάτι καινούργιο. Το 1938 η συγγραφέας Ντόροθι Λ. Σίερς έδωσε μια διάλεξη σε έναν γυναικείο σύλλογο με τίτλο «Είναι οι γυναίκες άνθρωποι;» Άνοιξε, μάλιστα, την ομιλία της με την εξής διευκρίνιση:

Η γραμματέας σας υπονόησε πως θεωρεί δεδομένο το ενδιαφέρον μου για το φεμινιστικό κίνημα. Της απάντησα — με κάπως οξύ ύφος, πολύ φοβούμαι — ότι δεν είμαι σίγουρη πως θα 'θελα να «ταυτιστώ», κατά το κοινώς λεγόμενο, με τον φεμινισμό.

Η στάση αυτή ήταν τόσο διαδεδομένη εκείνη την εποχή, ώστε μια σύγχρονη της Σίερς, η μυθιστοριογράφος

Γουίνιφρεντ Χόλτμπι, αναρωτιόταν: «Γιατί άραγε, εν έτει 1934, οι ίδιες οι γυναίκες συχνά σπεύδουν πρώτες-πρώτες να αποκηρύξουν τα κινήματα των τελευταίων 150 χρόνων, τα οποία —αν μη τι άλλο— κατάφεραν να βάλουν για χάρη τους τα θεμέλια της πολιτικής, της οικονομικής, της εκπαιδευτικής και της ηθικής ισότητας;»

Όπως και τώρα, έτσι και τότε, ένας λόγος που οι γυναίκες δίσταζαν να οικειοποιηθούν την ταμπέλα της «φεμινίστριας» ήταν η συναίσθηση των αρνητικών στερεοτύπων που επέσυρε ο όρος: η λέξη «φεμινίστρια» είχε ήδη χρησιμοποιηθεί επί μακρόν για να μειώσει τις γυναίκες που ασπάζονταν τον φεμινισμό, περιγράφοντάς τις σαν βλοσυρές, δίχως ίχνος θηλυκότητας υπάρξεις, γεμάτες μίσος εναντίον των ανδρών. Επίσης η Σίεερς έγραψε τα παραπάνω λόγια λίγο καιρό αφότου οι γυναίκες στη Βρετανία κατέκτησαν το δικαίωμα να ψηφίζουν ισότιμα με τους άνδρες. Εκείνη την περίοδο ο φεμινισμός είχε αρχίσει να φαντάζει σαν ένα κίνημα παλιομοδίτικο και ξεπερασμένο, το οποίο δεν είχε τίποτα να πει στη γενιά των γυναικών που μπορούσαν να ψηφίζουν. Κάτι παρόμοιο επρόκειτο να συμβεί και πενήντα χρόνια αργότερα, όταν οι νέες γυναίκες των δεκαετιών του 1980 και του 1990 θα γυρνούσαν την πλάτη στο Κίνημα για την Απελευθέρωση των Γυναικών (στο οποίο είχαν πρωτοστατήσει οι μανάδες τους), παρακινώντας διάφορους σχολιαστές των ΜΜΕ να διακηρύξουν την έλευση της «μεταφεμινιστικής» εποχής.

Θα μπορούσαμε όμως να δώσουμε και μια άλλη απάντηση στο ερώτημα της Γουίνιφρεντ Χόλτμπι: οι διάφορες στάσεις που υιοθετούν οι άνθρωποι απέναντι στον

φεμινισμό ποικίλλουν ανάλογα με το νόημα που αποδίδεται κάθε φορά στον όρο. Συγκεκριμένα, η χρήση της λέξης «φεμινισμός» μπορεί να παραπέμπει σε κάποια ή και σε όλα από τα παρακάτω πράγματα:

- Στον φεμινισμό ως ιδέα: όπως είπε κάποτε η Μαρί Σιάρ, πρόκειται για «τη ριζοσπαστική ιδέα ότι οι γυναίκες είναι άνθρωποι».
- Στον φεμινισμό ως συλλογικό πολιτικό εγχείρημα: σύμφωνα με την μπελ χουκς,^{*} πρόκειται για «ένα κίνημα που αποσκοπεί στην εξάλειψη του σεξισμού, της σεξιστικής εκμετάλλευσης και της καταπίεσης».
- Στον φεμινισμό ως διανοητικό πλαίσιο αναφοράς: δηλαδή, σε αυτό που η φιλόσοφος Νάνσι Χάρτσοκ έχει περιγράψει ως «μια μορφή αναλυτικής προσέγγισης [...] έναν [συγκεκριμένο] τρόπο διατύπωσης ερωτημάτων και αναζήτησης απαντήσεων».

Πίσω από τις διαφορετικές σημασίες της λέξης «φεμινισμός» ξετυλίγονται διαφορετικές ιστορίες· επίσης, ο τρόπος που συνταιριάζονται μεταξύ τους είναι περίπλοκος.

Ο φεμινισμός ως ιδέα είναι πολύ πιο παλιό φαινόμενο από το πολιτικό κίνημα του φεμινισμού. Στην Ευρώπη, οι απαρχές του πολιτικού φεμινισμού ανάγονται συνήθως στον ύστερο 18ο αιώνα. Προϋπήρχε ωστόσο μια λογοτεχνική παράδοση αρκετών αιώνων, στο πλαίσιο της οποίας γυναίκες συγγραφείς υπεραμύνονταν του φύλου τους, αντιστεκόμενες στον άδικο διασυρμό του. Το κείμενο που

^{*} bell hooks (sic): συγγραφικό ψευδώνυμο της φεμινίστριας διανοούμενης και ακτιβίστριας Gloria Jean Watkins. (Σ.τ.μ.)

εγκαινίασε την παράδοση αυτή ήταν *Το βιβλίο της Πόλης των Κυριών*, που συνέγραψε στις αρχές του 15ου αιώνα μια μορφωμένη Γαλλίδα μυημένη στην εκκοσμικευμένη σκέψη, η Κριστίν ντε Πιζάν. Το βιβλίο αποτελούσε μια συστηματική απόπειρα να ανατραπούν τα μισογυνικά επιχειρήματα των αναγνωρισμένων ανδρών συγγραφέων που θεωρούνταν αυθεντίες, υποστηρίζοντας πως η αξία κάθε ατόμου δεν κρίνεται «από το σώμα και το φύλο του, αλλά από το κατά πόσο έχει τελειοποιήσει τη διαγωγή και τις αρετές του». Σποραδικά μέσα στους επόμενους τέσσερις αιώνες γράφτηκαν κι άλλα κείμενα με παρόμοια επιχειρήματα σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Οι συγγραφείς των κειμένων αυτών υπήρξαν σχετικά ολιγάριθμοι, δεν συμμετείχαν σε κανένα συλλογικό κίνημα και δεν αυτοαποκαλούνταν «φεμινίστριες» (η λέξη άρχισε να χρησιμοποιείται μόλις τον 19ο αιώνα). Είναι πάντως ξεκάθαρο ότι ενστερνίζονταν ολόψυχα τη «ριζοσπαστική ιδέα ότι οι γυναίκες είναι άνθρωποι». Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι υπήρξαν ουσιαστικά οι θεωρητικοί σκαπανείς του φεμινισμού, καθώς άσκησαν αυστηρή κριτική στην ανδροκρατική προκατάληψη που χρωμάτιζε τότε κάθε είδους γνώση που αφορούσε τις γυναίκες.

Και η Ντόροθι Σέιερς συμεριζόταν την άποψη ότι οι γυναίκες είναι άνθρωποι. «Μια γυναίκα», έγραψε, «είναι ένα εξίσου συνηθισμένο ανθρώπινο πλάσμα με έναν άνδρα, με παρόμοιες προσωπικές ιδιαιτερότητες και με τα ίδια ακριβώς δικαιώματα, όσον αφορά το ατομικό γούστο και τις προτιμήσεις». Αυτή ακριβώς η πεποίθηση έκανε τη Σέιερς να διστάζει να ασπαστεί τον φεμινισμό ως οργανωμένο πολιτικό κίνημα. «Εκείνο που απωθεί κάθε ανθρώπινο πλάσμα», συνέχιζε, «είναι να αντιμετωπίζεται

σε κάθε περίπτωση ως μέλος κάποιας κοινωνικής ομάδας και όχι ως μεμονωμένο άτομο». Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται η παραδοξότητα που ελλοχεύει στην καρδιά της φεμινιστικής πολιτικής: προκειμένου να επιβεβαιώσουν ότι είναι κι αυτές άνθρωποι, όπως οι άνδρες, οι γυναίκες χρειάζεται να συσπειρωθούν γύρω από το φύλο τους. Επειδή όμως αποτελούν μια εξαιρετικά εκτεταμένη ομάδα, με τεράστια εσωτερική ποικιλομορφία, ανέκαθεν η συσπείρωση αυτή υπήρξε δύσκολη υπόθεση. Μπορεί οι φεμινίστριες να υποστηρίζουν ομόθυμα ορισμένα αφηρημένα ιδεώδη, όπως η ελευθερία, η ισότητα και η δικαιοσύνη, όμως η ομογνωμία τους συνήθως πάει περίπατο όταν πρέπει να αποφασίσουν τι σημαίνουν όλα αυτά στην πράξη. Οι ιστορικοί παρατηρούν σχετικά ότι ο φεμινισμός κατάφερε να προσελκύσει μαζική υποστήριξη μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που οι πολιτικοί του στόχοι υπήρξαν συμβατοί με πολλές και διαφορετικές ιδεολογικές επιλογές και βλέψεις.

Το κίνημα για τη γυναικεία ψήφο, που εμφανίστηκε τον 19ο αιώνα και κορυφώθηκε στις αρχές του 20ού, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Δύο από τα πιο κεντρικά επιχειρήματα που πρόβαλλαν οι πρωτεργάτριες του κινήματος παρέπεμπαν σε διαφορετικές και θεωρητικά ασύμβατες μεταξύ τους απόψεις σχετικά με τη φύση και τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών. Η μία άποψη τονίζει τις ομοιότητες ανδρών και γυναικών, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες δικαιούνται να απολαμβάνουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τους άνδρες. Στον αντίποδα αυτού του επιχειρήματος, υπήρχε ένα άλλο που υπογράμμιζε τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, προκειμένου να υποστηρίξει ότι οι γυναίκες

ήταν αδύνατον να εκπροσωπηθούν αποτελεσματικά από ένα αμιγώς ανδρικό εκλογικό σώμα, εξαιτίας των ιδιαίτερων ζητημάτων που τις απασχολούσαν. Εξάλλου ο αντικειμενικός στόχος του κινήματος —δηλαδή, το να αποκτήσουν οι γυναίκες πολιτική αντιπροσώπευση— έφερε κοντά ανθρώπους που κατά τα άλλα δεν είχαν απλώς αποκλίνουσες ιδεολογικές στρατεύσεις και διαφορετικά συμφέροντα, αλλά ενίοτε ανήκαν σε ευθέως αντικρουόμενες συσπειρώσεις ιδεολογικών πεποιθήσεων και συμφερόντων. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ υπήρχαν μαύρες γυναίκες που υποστήριζαν τις Σουφραζέτες ακριβώς επειδή πίστευαν πως η θέσπιση της γυναικείας ψήφου θα συνέβαλλε στον αγώνα για φυλετική δικαιοσύνη. Όμως παράλληλα υπήρχαν και λευκές φεμινίστριες που προσπαθούσαν να προσεταιριστούν τους αποσχιστές Νότιους με το ρατσιστικό επιχείρημα ότι, δήθεν, η παραχώρηση δικαιώματος ψήφου στις λευκές γυναίκες θα ενδυνάμωνε την κυριαρχία των λευκών. Στη Βρετανία το κίνημα για τη γυναικεία ψήφο περιλάμβανε γυναίκες που υποστήριζαν και τα τρία βρετανικά πολιτικά κόμματα, των Συντηρητικών, των Φιλελεύθερων και των Ριζοσπαστών. Στις τάξεις του υπήρχαν κάποιες υποστηρίκτριες των Συντηρητικών που χρησιμοποιούσαν κατά καιρούς το επιχείρημα ότι οι γυναίκες της ανώτερης τάξης, ως πιο εύπορες και πιο μορφωμένες, είχαν πιο βάσιμες αξιώσεις να αποκτήσουν εκλογικά δικαιώματα από τους άνδρες της εργατικής τάξης· αντίθετα, οι σοσιαλίστριες διεκδικούσαν την παροχή δικαιώματος ψήφου σε όλες τις γυναίκες και σε όλους τους άνδρες ανεξαιρέτως, καθώς κάτι τέτοιο θα ενίσχυε τη θέση της εργατικής τάξης εν γένει.

Όλες αυτές οι παράταιρες ομάδες με τις διαφορετικές βλέψεις προσδοκούσαν να επωφεληθούν από την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες· κι αυτό αρκούσε για να συμμαχήσουν μεταξύ τους. Όμως, αν αναλογιστούμε το χάσμα που τις χώριζε στα υπόλοιπα ζητήματα, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η συμμαχία αυτή αποδείχτηκε βραχύβια. Μόλις κατακτήθηκε το δικαίωμα της ψήφου, όλα όσα χώριζαν τις γυναίκες ήρθαν ξανά στην επιφάνεια και η «έμφυλη αλληλεγγύη» έδωσε τη θέση της στη σύγκρουση. Στη Βρετανία της δεκαετίας του 1930 η διάσταση ανάμεσα στις φεμινίστριες που τόνιζαν τις ομοιότητες ανδρών και γυναικών και σ' εκείνες που υπογράμμιζαν τη γυναικεία διαφορετικότητα παρήγαγε δύο ανταγωνιστικές φεμινιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες βαφτίστηκαν «παλιός» και «νέος» φεμινισμός: ο πρώτος προπαγάνδιζε την ισότητα ανδρών και γυναικών (για παράδειγμα, διεκδικούσε ίσες αμοιβές για ίδια εργασία και ίσες ευκαιρίες πρόσληψης), ενώ ο δεύτερος επικεντρώθηκε στον αγώνα για τη βελτίωση της θέσης των γυναικών ως συζύγων και μητέρων (για παράδειγμα, διεκδικούσε την παροχή συντάξεων χηρείας και οικογενειακών επιδομάτων).

Αυτού του είδους η αμφιταλάντευση είναι ένα επαναλαμβανόμενο φαινόμενο στην ιστορία του φεμινισμού. Το κίνημα επανεφευρίσκει συνεχώς τον εαυτό του, εν μέρει προσπαθώντας να ανταποκριθεί στις προκλήσεις των καιρών και εν μέρει επειδή κάθε νέα γενιά θέλει να διαφοροποιηθεί από την προηγούμενη. Αυτή η τάση καθρεφτίζεται με μεγάλη ενάργεια στον συνηθέστερο τρόπο με τον οποίο δομούνται οι φεμινιστικές αφηγήσεις, που περιγράφουν την ανάπτυξη του κινήματος ως διαδοχή

αλλεπάλληλων «κυμάτων»). Σύμφωνα με την αφήγηση αυτή, το «πρώτο κύμα» γεννήθηκε όταν οι γυναίκες ενώθηκαν για να διεκδικήσουν νομικά και αστικά δικαιώματα στα μέσα του 19ου αιώνα και ολοκλήρωσε τον κύκλο του με την ευόδωση της εκστρατείας για τη γυναικεία ψήφο τη δεκαετία του 1920. Η έκρηξη του φεμινιστικού ακτιβισμού που ξεκίνησε στις Ηνωμένες Πολιτείες στα τέλη της δεκαετίας του 1960 —και σύντομα μεταλαμπαδεύτηκε κι αλλού— βαφτίστηκε «το δεύτερο κύμα» από τις ίδιες τις ακτιβίστριες, που ήθελαν έτσι να υπογραμμίσουν τη συνέχεια μεταξύ του κινήματός τους και των ριζοσπαστικότερων στοιχείων του φεμινισμού του 19ου αιώνα. Ένα «τρίτο κύμα» αναγγέλθηκε από μια νέα γενιά ακτιβιστριών στις αρχές της δεκαετίας του 1990· στόχος τους ήταν να αντιδιαστείλουν ρητά τη φεμινιστική τους προσέγγιση μ' εκείνη του δεύτερου κύματος. Τέλος, η πρόσφατη αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τον φεμινισμό, όπως καταγράφεται τα τελευταία δέκα χρόνια, αποκαλείται μερικές φορές «τέταρτο κύμα».

Το υπόδειγμα των «κυμάτων», αν και χρησιμοποιείται ευρύτατα, έχει δεχτεί έντονη κριτική από πολλές πλευρές. Μία από τις ενστάσεις που έχουν εκφραστεί εναντίον του είναι ότι υπεραπλουστεύει την ιστορία του φεμινιστικού κινήματος, αφήνοντας να εννοηθεί πως κάθε νέο κύμα αναιρεί και αντικαθιστά το προηγούμενο· στην πραγματικότητα, οι παρακαταθήκες των παλαιότερων κυμάτων παραμένουν ορατές στο παρόν. Αρκετές κατακτήσεις του δεύτερου κύματος (όπως τα προγράμματα γυναικείων σπουδών στα πανεπιστήμια και τα καταφύγια κακοποιημένων γυναικών) επιβιώνουν και στο σύγχρονο φεμινιστικό τοπίο, ενώ η προσέγγιση ορισμένων εν

ενεργεία φεμινιστικών οργανώσεων θα ήταν απολύτως οικεία στις γυναίκες του πρώτου κύματος εάν βρίσκονταν ακόμα στη ζωή (ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Fawcett Society στη Βρετανία, που πήρε το όνομά της από τη σουφραζέτα Μίλισεντ Φόσσετ). Το υπόδειγμα των κυμάτων έχει επικριθεί επίσης επειδή ενθαρρύνει τις υπερβολικές γενικεύσεις σχετικά με τις φεμινιστικές αντιλήψεις που επικράτησαν σε κάθε ιστορική στιγμή — λες και όλες οι γυναίκες που ενηλικιώθηκαν πολιτικά τη δεκαετία του 1960 ή τη δεκαετία του 1990 είχαν ακριβώς τις ίδιες πεποιθήσεις και τους ίδιους προβληματισμούς. Η εικόνα αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα: υπήρχαν πάντοτε πολιτικές διαφορές και διαφωνίες (όπως εκείνες που εκδηλώθηκαν ανάμεσα στις Σουφραζέτες, όπως είδαμε προηγουμένως), στο πλαίσιο κάθε φεμινιστικού κύματος και ανάμεσα στις γυναίκες κάθε γενιάς. Τέλος, μια τρίτη ένσταση στο υπόδειγμα των κυμάτων είναι ότι, υιοθετώντας ένα ασυνεχές αφηγηματικό μοντέλο, συσκοτίζει τη συνέχεια που στην πραγματικότητα χαρακτηρίζει την πορεία του φεμινιστικού ακτιβισμού: το κίνημα δεν κόπασε εν μία νυκτί στα τέλη της δεκαετίας του 1920 για να παραμείνει σε χειμερία νάρκη μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Μπορεί η εκστρατεία για τη γυναικεία ψήφο να τερματίστηκε όταν πέτυχε τον αντικειμενικό στόχο της, ωστόσο οι αγώνες για την προώθηση των γυναικείων δικαιωμάτων συνεχίστηκαν με άλλες μορφές και σε άλλα πεδία δράσης.

Αυτό παραπέμπει σε μια γενικότερη δυσκολία όσον αφορά τη συγγραφή της ιστορίας του φεμινισμού ως πολιτικού κινήματος: από την άποψη της πολιτικής του οργάνωσης, ο φεμινισμός υπήρξε πάντοτε — και παραμένει

ακόμα— ένα κίνημα αποκεντρωμένο και κάπως άμορφο. Η ιστορία του δεν εξαντλείται με την καταγραφή της ιστορίας ορισμένων οργανώσεων ξεκάθαρα φεμινιστικού προσανατολισμού, όπως οι ομάδες των Σουφραζετών των αρχών του 20ού αιώνα, η αμερικανική Εθνική Οργάνωση Γυναικών (National Organization for Women / NOW), που ιδρύθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960, ή το Κόμμα Ισότητας των Γυναικών (Women's Equality Party), που ιδρύθηκε πρόσφατα στη Βρετανία. Η πολιτική ιστορία του φεμινισμού οφείλει να συμπεριλάβει και όλα τα άλλα κινήματα μέσω των οποίων προωθήθηκαν φεμινιστικοί στόχοι: για παράδειγμα, το εργατικό κίνημα, το συνεταιριστικό κίνημα, τα ειρηνιστικά και τα οικολογικά κινήματα. Ο αυτόνομος φεμινιστικός αγώνας—η οργανωμένη πολιτική δράση των γυναικών προς όφελος των γυναικών— πολλές φορές ξεπήδησε μέσα από άλλους πολιτικούς αγώνες, όπως ήταν η Γαλλική Επανάσταση κατά τον ύστερο 18ο αιώνα, το κίνημα για την κατάργηση της δουλείας τον 19ο αιώνα και τα αντιρατσιστικά, αντιπολεμικά και αντιαποικιοκρατικά κινήματα του 20ού αιώνα. Η συμμετοχή τους στα κινήματα αυτά παρακίνησε πολλές γυναίκες να συνειδητοποιήσουν ότι και οι ίδιες υπόκεινται σε ένα καθεστώς καταπίεσης. Ορισμένες από αυτές αποσκίρτησαν, προκειμένου να δημιουργήσουν τις δικές τους, αποκλειστικά φεμινιστικές, οργανώσεις. Άλλες πάλι επέλεξαν να παραμείνουν εκεί όπου βρίσκονταν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν ήταν συγχρόνως και φεμινίστριες.

Προσεγγίζοντας, τώρα, τον φεμινισμό ως διανοητικό πλαίσιο αναφοράς, δηλαδή προσδίδοντας στον όρο την τρίτη από τις σημασίες που αναφέραμε νωρίτερα, η εικόνα

παραμένει σε μεγάλο βαθμό θολή. Ο φεμινισμός δεν ταιριάζει με το πρότυπο του φιλοσοφικού κινήματος ή του θεωρητικού ρεύματος που έχουμε συνήθως στο μυαλό μας (δεν μοιάζει, για παράδειγμα, με τον «υπαρξισμό» ή με τον «μεταδομισμό»), καθώς δεν συγκροτείται γύρω από ορισμένα κανονιστικά έργα Μεγάλων Στοχαστών. Υπάρχουν βέβαια κάποια θεωρητικά κείμενα που εκτιμούνται ευρύτερα και θεωρούνται θεμελιώδη για την ιστορία της σύγχρονης φεμινιστικής σκέψης, όπως *Η αναγνώριση των δικαιωμάτων της γυναίκας* της Μέρι Γούλστονκραφτ (*A Vindication of the Rights of Woman*, 1792) και *Το δεύτερο φύλο* της Σιμόν ντε Μποβουάρ (*Le Deuxieme Sexe*, 1949). όμως, πέρα απ' αυτά, θα ήταν δύσκολο να συντάξουμε μια λίστα κειμένων που θα ικανοποιούσε κάθε φεμινίστρια. Ο «φεμινισμός» είναι ένας όρος που συχνά συνοδεύεται από διευκρινιστικά επίθετα: «μαύρος», «σοσιαλιστικός», «φιλελεύθερος», «ριζοσπαστικός» ή «διαθεματικός»* φεμινισμός (η λίστα δεν είναι πλήρης). Ορισμένες από τις παραπάνω εκδοχές τέμνονται μεταξύ τους· έτσι, μια φεμινίστρια μπορεί να ταυτίζεται με περισσότερες από μία εκδοχές του φεμινισμού, ενώ κάποιες άλλες είναι ή

* Ο αγγλικός όρος είναι intersectional. Πρόκειται για μια φεμινιστική προσέγγιση που ταυτίζεται ως επί το πλείστον με το «τέταρτο κύμα» του φεμινισμού και χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη έμφαση που δίνει στις «διασταυρώσεις» των φεμινιστικών ζητημάτων με άλλες αποκρυσταλλωμένες δομές κοινωνικής καταπίεσης και/ή υποτέλειας. Ο «διαθεματικός φεμινισμός» δίνει προτεραιότητα στη διαπραγμάτευση αυτών των αλληλένδετων ζητημάτων μέσα από το πρίσμα των αλληλοεπικαλυπτόμενων και διασταυρούμενων ταυτοτήτων (φύλου, φυλής, τάξης, σεξουαλικού προσανατολισμού κ.ο.κ.). Βλ. και παρακάτω στο κείμενο, περί «διαθεματικότητας» (intersectionality). (Σ.τ.μ.)

θεωρούνται αλληλοαποκλειόμενες. Σε κάποια ζητήματα οι φεμινίστριες λίγο-πολύ ομονοούν, ενώ σε κάποια άλλα ενδέχεται να υπάρχουν ακόμα και ακραίες διαφοροποιήσεις μεταξύ τους.

Μέχρι στιγμής, λοιπόν, η απάντησή μου στην ερώτηση «Τι είναι φεμινισμός;» θα μπορούσε να συνοψιστεί στη φράση «Είναι κάτι περίπλοκο». Ο φεμινισμός είναι πολύπλευρος και ποικιλόμορφος, τόσο ως προς τις ιστορικές αποκρυσταλλώσεις του όσο και ως προς το πολιτικό και ιδεολογικό περιεχόμενό του: είναι ένας όρος-ομπρέλα, κάτω από τον οποίο συστεγάζονται διάφορες πεποιθήσεις και βλέψεις, όχι απλώς διαφορετικές μεταξύ τους αλλά ενδεχομένως και εντελώς ασύμβατες. Ενίοτε, μάλιστα, πρόκειται για ιδεολογικές πεποιθήσεις που εκείνοι και εκείνες που τις προσβέβουν αρνούνται ότι είναι φεμινιστές ή φεμινίστριες. Υπάρχει κάτι, εντέλει, που να λειτουργεί σαν συγκολλητική ουσία μεταξύ όλων αυτών, κάποιος στοιχειώδης ιδεολογικός μπούσουλας τον οποίο να συμμερίζονται όλες και όλοι που δηλώνουν «φεμινίστριες» και «φεμινιστές»; Πολλές συγγραφείς που καταπαιάστηκαν με το ερώτημα αυτό απαντούν αρνητικά, υποστηρίζοντας πως θα ήταν ορθότερο να μιλάμε όχι για έναν αλλά για πολλούς «φεμινισμούς». Πράγματι, στην προσπάθειά μας να βρούμε καθολικές απαντήσεις συνήθως παράγουμε ορισμούς που είναι υπερβολικά γενικοί, γι' αυτό και ελάχιστα χρήσιμοι: για παράδειγμα, το να ορίσουμε τον φεμινισμό ως «μια ενεργητική επιθυμία να αλλάξουμε τη θέση των γυναικών μέσα στην κοινωνία» εγείρει αυτομάτως το ερώτημα: «Να την αλλάξουμε από από τι σε τι;» Εξάλλου, σε έναν τέτοιου είδους ορισμό θα μπορούσε να αντιτείνει κανείς ότι υπάρχουν και ακραιφνώς αντιφεμινιστικές ομάδες

που εκδηλώνουν «μια ενεργητική επιθυμία να αλλάξουν τη θέση των γυναικών μέσα στην κοινωνία».

Στο βιβλίο αυτό σκοπεύω να αποδώσω πειστικά και να διερευνήσω διεξοδικά την πολυπλοκότητα του φεμινισμού (ή των φεμινισμών). Επειδή όμως από κάπου πρέπει να ξεκινήσουμε, κατ' αρχάς θα διατυπώσω έναν στοιχειώδη ορισμό, ο οποίος είναι κάπως πιο κατατοπιστικός από τον πολύ γενικό που μόλις παρέθεσα. Αν και αναμφίβολα ο φεμινισμός απαντάται σε πολλές και ποικίλες εκδοχές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι όλες θεμελιώνονται πάνω σε δύο πολύ βασικές πεποιθήσεις:

1. Ότι οι γυναίκες κατά την παρούσα φάση βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση μέσα στην κοινωνία σε σχέση με τους άνδρες· υφίστανται ορισμένες αδικίες και έρχονται αντιμέτωπες με διάφορα συστημικά προσκόμματα, ακριβώς επειδή είναι γυναίκες.
2. Ότι η υποτέλεια των γυναικών δεν είναι ούτε αναπόφευκτη ούτε επιθυμητή: είναι μια κατάσταση που μπορεί και πρέπει να αλλάξει μέσω πολιτικής δράσης.

Οι φεμινίστριες έχουν διάφορες απόψεις σχετικά με το πού οφείλεται η κοινωνική υποτέλεια των γυναικών, πώς δικαιωνίζεται, ποιοι επωφελούνται απ' αυτήν και τι ευρύτερες συνέπειες έχει. Ωστόσο, παρ' όλες τις διαφωνίες τους στα επιμέρους σημεία, όλες συμφωνούν πως το καθεστώς υποτέλειας που υφίστανται οι γυναίκες είναι υπαρκτό και παρατηρείται με τη μία ή με την άλλη μορφή στις περισσότερες ανθρώπινες κοινωνίες που έχουν ιστορικά καταγραφεί. Αντίθετα, οι αντιφεμινιστές είναι πιθανόν να αμφισβητούν ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε

υποδεέστερη θέση: ορισμένοι υποστηρικτές του σύγχρονου κινήματος για τα δικαιώματα των ανδρών ισχυρίζονται ότι στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες οι γυναίκες έχουν γίνει το κυρίαρχο φύλο. Άλλες αντιφεμινιστικές ιδεολογίες παραδέχονται την υποτέλεια των γυναικών, αλλά τη δικαιολογούν με το επιχείρημα ότι είναι προδιαγεγραμμένη από τον Θεό ή/και τη φύση. Η απόρριψη τέτοιων τρόπων δικαιολόγησης της ανισότητας αποτελεί μία ακόμη θεμελιώδη φεμινιστική αρχή. Παρόλο που οι φεμινίστριες ενδέχεται να διαφωνούν σχετικά με τις αλλαγές που θα επιθυμούσαν να επέλθουν στην κατάσταση των γυναικών, όλες τους πιστεύουν ότι η αλλαγή είναι αναγκαία και τη θεωρούν εφικτή.

Αν και μέχρι τώρα στην ανάλυσή μου χρησιμοποιώ τον γενικό όρο «γυναίκες», δεν υπαινίσσομαι επ' ουδενί πως οι «γυναίκες» αποτελούν μια ενιαία και εσωτερικά ομοιογενή ομάδα, που όλα της τα μέλη υφίστανται τις ίδιες ακριβώς αδικίες και διακρίσεις. Τα περισσότερα ρεύματα του σύγχρονου φεμινισμού ενσωματώνουν την αρχή που η Κίμπερλι Κρένσο αποκάλεσε «διαθεματικότητα» (intersectionality), σύμφωνα με την οποία οι εμπειρίες των γυναικών δεν καθορίζονται μόνο από το φύλο τους αλλά και από άλλες όψεις της ταυτότητάς τους και της κοινωνικής θέσης τους, όπως είναι η φυλή, η εθνικότητα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η κοινωνική τάξη. Οι διασταυρώσεις διαφορετικών συστημάτων κυριαρχίας και ανισότητας, όπως ο σεξισμός και ο ρατσισμός, έχουν διαφορετικές συνέπειες για διαφορετικές ομάδες γυναικών και συχνά δημιουργούν συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ τους. Παρόλο που οι φεμινίστριες πιστεύουν πως η κοινωνική υποτέλεια των γυναικών έχει

αρνητικές συνέπειες για όλες τις γυναίκες, οι συνέπειες αυτές δεν είναι ακριβώς ίδιες σε όλες τις περιπτώσεις.

Η αρχή της διαθεματικότητας μας βοηθά να επεξεργαστούμε διανοητικά τις σχέσεις που υφίστανται μεταξύ γυναικών που βρίσκονται σε διαφορετικές θέσεις μέσα στην ίδια κοινωνία. Παράλληλα οφείλουμε να έχουμε κατά νου και πώς αλλάζει η κατάσταση των γυναικών από χώρα σε χώρα και από περιοχή σε περιοχή: ζούμε σ' έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο, και σήμερα ο φεμινισμός αποτελεί ένα παγκόσμιο κίνημα. Το ζήτημα αυτό θα αναπτυχθεί βέβαια στα ακόλουθα κεφάλαια, ωστόσο στο πλαίσιο ενός τόσο σύντομου βιβλίου είναι αδύνατον να εξετάσουμε με την απαιτούμενη προσοχή τις πάμπολλες εθνικές και τοπικές υποστασιοποιήσεις του φεμινισμού. Οφείλω λοιπόν να ξεκαθαρίσω εξαρχής ότι στο βιβλίο αυτό θα εστιάσω κυρίως στον δυτικό (και πιο συγκεκριμένα στον αγγλοαμερικανικό) φεμινισμό του 20ού και του 21ου αιώνα. Η συγκεκριμένη παράδοση χαρακτηρίζεται από μια δική της, εσωτερική ποικιλομορφία· επίσης έχει αρχίσει να ενστερνίζεται ολοένα και περισσότερο την αναγκαιότητα της διανοητικής προσέγγισης των διαφόρων ζητημάτων με όρους παγκοσμιότητας. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι η μόνη φεμινιστική παράδοση που υπάρχει. Ανάγοντάς την σε βασικό σημείο αναφοράς μου κάνω μια επιλογή που αντανακλά και το πού βρίσκομαι εγώ προσωπικά μέσα στον κόσμο· σε καμία περίπτωση δεν υπαινίσσομαι ότι αποτελεί ή θα έπρεπε να αποτελεί το βασικό σημείο αναφοράς για τις απανταχού φεμινίστριες.

Η ιστορία του φεμινισμού είναι γεμάτη περιπλοκές. Την ταμπέλα της «φεμινίστριας» ποτέ δεν την οικειοποιήθηκαν συνειδητά όλες οι γυναίκες (ούτε καν η

πλειονότητα των γυναικών), και υπήρχαν πάντοτε διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες που όντως την οικειοποιήθηκαν. Παρ' όλα αυτά, ο φεμινισμός επιβίωσε: οι φήμες περί του θανάτου του αποδεικνύονται κάθε φορά αβάσιμες και υπερβολικές. Η κεντρική του θέση —«η ριζοσπαστική ιδέα ότι οι γυναίκες είναι άνθρωποι»— είναι κάτι που σήμερα λίγοι άνθρωποι θα τολμούσαν να το αμφισβητήσουν ανοιχτά. Όμως ο διάβολος κρύβεται στη λεπτομέρεια: το θέμα είναι τι κάνουμε από κει και πέρα στην πράξη. Οι απαντήσεις που έχουν δώσει οι φεμινίστριες στην ερώτηση αυτή αποτελούν το αντικείμενο των επόμενων κεφαλαίων αυτού του βιβλίου.

Κυριαρχία

Το μυθιστόρημα της Ναόμι Άλντερμαν *Η δύναμη* (*The Power*, 2016) περιγράφει έναν φανταστικό μελλοντικό κόσμο, στον οποίο οι γυναίκες είναι το κυρίαρχο φύλο και η γενική αντίληψη που επικρατεί είναι πως πάντοτε έτσι είχαν τα πράγματα. Η βασική αφήγηση υποτίθεται πως είναι προϊόν της γραφίδας ενός άνδρα συγγραφέα που θέλει να αμφισβητήσει αυτή την ορθόδοξη άποψη, αφηγούμενος πώς, κάποια στιγμή στο μακρινό παρελθόν, οι γυναίκες επαναστάτησαν και ανέτρεψαν την εξουσία των ανδρών. Η επανάσταση ξεκίνησε όταν τα κορίτσια ανακάλυψαν πως το γυναικείο σώμα είχε την ικανότητα να παράγει ηλεκτρισμό και ότι μπορούσαν να προκαλέσουν πόνο ή ακόμα και θάνατο μέσω ηλεκτρικών εκκενώσεων. Στην αρχή χρησιμοποίησαν αυτή τη δύναμη κυρίως για αυτοάμυνα· σιγά-σιγά όμως άρχισαν να την εκμεταλλεύονται ως όπλο και ως φόβητρο κατά των ανδρών, προκειμένου να πάρουν το πάνω χέρι. Σύντομα οι γυναίκες άρχισαν να διευθύνουν τα πάντα, από τις εθνικές κυβερνήσεις μέχρι το οργανωμένο έγκλημα. Έγιναν σεξουαλικά επιθετικές, και μερικές φορές δεν δίσταζαν να κακοποιούν τους άνδρες για να αντλήσουν οι ίδιες ηδονή.

Επίσης δημιούργησαν νέους μύθους που έκαναν την κυριαρχία τους να φαντάζει φυσική· έτσι που με τον καιρό, ακόμα και η ιδέα ότι κάποτε οι άνδρες διέθεταν εξουσία άρχισε να ακούγεται παράλογη, αποκύημα φαντασιοπληξίας και ευσεβών πόθων.

Η Άλντερμαν έχει πει για το βιβλίο της πως διαβάζεται ως δυστοπία μόνο αν είσαι άνδρας: όσα περνούν οι άνδρες στον φανταστικό της κόσμο δεν είναι χειρότερα από αυτά που υπομένουν οι γυναίκες στον πραγματικό κόσμο. Όμως *Η δύναμη* δεν συνάδει με το συνηθισμένο μοτίβο των φεμινιστικών ουτοπιών. Οι ιδανικές κοινωνίες της φεμινιστικής μελλοντολογικής μυθοπλασίας — από το *Herland* της Σάρλοτ Πέρκινς Γκίλμαν (*Η χώρα της*, 1915), μέχρι το *Woman on the Edge of Time* της Μαρτζ Πίρσι (*Η γυναίκα στο κατώφλι του χρόνου*, 1976)— είναι γενικά τόποι ισότητας και ισονομίας, στους οποίους οι γυναίκες ζουν ειρηνικά και σε αρμονία με τη φύση (είτε με είτε χωρίς τους άνδρες). Ο κόσμος της *Δύναμης* μοιάζει περισσότερο με τον δικό μας κόσμο, με τη διαφορά πως γυναίκες και άνδρες έχουν αλλάξει θέση. Η αφήγηση μας προσκαλεί να αναρωτηθούμε αν οι γυναίκες, σε περίπτωση που είχαν εκείνες την εξουσία στα χέρια τους, θα καταχρώνταν αυτή την εξουσία σε βάρος των ανδρών, όπως έχουν κάνει εκείνοι. Αλλά καθώς στοχαζόμαστε αυτή την υποθετική ερώτηση, είμαστε αναγκασμένοι να αναρωτηθούμε και κάτι άλλο: γιατί, άραγε, στον πραγματικό κόσμο οι γυναίκες δεν βρίσκονται ποτέ σε θέση ισχύος έναντι των ανδρών; Οποτεδήποτε συμβαίνει το ένα φύλο να κυριαρχεί πάνω στο άλλο, οι άνδρες είναι αυτοί που πάντοτε εξουσιάζουν τις γυναίκες. Η ασύμμετρη αυτή σχέση φαντάζει στα μάτια μας τόσο αυτονόητη όσο

αυτονόητη φαντάζει και η αντεστραμμένη εκδοχή της στο μακρινό μυθιστορηματικό μέλλον που έπλασε με τη φαντασία της η Άλντερμαν. Υπήρξε ποτέ κοινωνία στην οποία οι γυναίκες εξουσίαζαν τους άνδρες; Πέρα από τη σφαίρα της μυθολογίας και της μυθοπλασίας, θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει τέτοια κοινωνία;

Τα ερωτήματα αυτά συζητιούνται πάνω από έναν αιώνα τώρα, τόσο από τις φεμινίστριες όσο και από άλλους ενδιαφερόμενους. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζω κάποια από τα επιχειρήματα που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τις καταβολές της ανδρικής κυριαρχίας, τις μεταμορφώσεις της μέσα στον χρόνο και τους λόγους για τους οποίους υφίσταται ακόμα και σήμερα. Πρέπει όμως κατ' αρχάς να διευκρινίσω τι εννοούμε — και τι δεν εννοούμε — όταν περιγράφουμε μια κοινωνία ως «ανδροκρατούμενη».

Οι γενικευτικές δηλώσεις περί ανδρικής κυριαρχίας συχνά εγείρουν μια ένσταση, του τύπου: «Μα δεν είναι όλοι οι άνδρες έτσι». Οι φεμινίστριες καλούνται να απαντήσουν γιατί κατηγορούν όλους τους άνδρες συλλήβδην για πράγματα που κάνουν μόνο λίγοι από αυτούς. Άλλοτε, πάλι, κατηγορούνται ότι παρασιωπούν το γεγονός πως υπάρχουν και γυναίκες που κάνουν εξίσου απαίσια πράγματα. Είναι επομένως σημαντικό να ξεκαθαριστεί ότι, όταν οι φεμινίστριες μιλούν για ανδρική κυριαρχία ή για «πατριαρχία» (χρησιμοποιώντας έναν όρο που στην κυριολεξία σημαίνει «εξουσία του πατέρα»), αλλά οι φεμινίστριες τον χρησιμοποιούν ως συνώνυμο της «ανδρικής κυριαρχίας»), δεν αποφαινόμενοι για τις αντιλήψεις, τις προθέσεις ή τη συμπεριφορά μεμονωμένων ανδρών. Πρόκειται μάλλον για δηλώσεις που αφορούν και περιγράφουν ευρύτερες κοινωνικές δομές.

Ανδροκρατούμενη / πατριαρχική είναι μια κοινωνία που οι δομές και οι θεσμοί της —νομικοί, πολιτικοί, θρησκευτικοί, οικονομικοί— βάζουν τους άνδρες σε θέση ισχύος έναντι των γυναικών. Κάποιοι άνδρες, ως άτομα, ενδέχεται να επιλέξουν να αποποιηθούν ορισμένα δικαιώματα και προνόμια που τους παρέχονται· όμως αυτή η ατομική επιλογή δεν μπορεί να εξαλείψει μεμιάς τη συλλογική και δομική κυριαρχία των ανδρών. Ομοίως, μπορεί κάποιοι καπιταλιστές να φέρονται καλά στους εργάτες τους, αλλά αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα που βασίζεται στην ανισότητα και στην εκμετάλλευση. Όταν ο φιλόσοφος Τζον Στιούαρτ Μιλ παντρεύτηκε τη Χάριετ Τέιλορ το 1851, συνέταξε μια δήλωση με την οποία υποσχόταν στη γυναίκα του ότι δεν θα έκανε ποτέ χρήση των εξουσιών που, βάσει του νόμου, είχε ένας άνδρας πάνω στη σύζυγό του. Όμως η υπόσχεση αυτή δεν είχε κανένα νομικό κύρος: ο Μιλ μπορούσε να την ανακαλέσει ανά πάσα στιγμή. Κατά συνέπεια, ο γάμος τους δεν ήταν δυνατόν να αποτελέσει μια αληθινά ισότιμη σχέση, αφού η θέση της Τέιλορ στο πλαίσιο της κοινής τους ζωής εξαρτιόταν απόλυτα από το πώς εκείνος θα επέλεγε να της φερθεί. Η πραγματική ισότητα είναι ζήτημα δομών, όχι προσωπικής ηθικής των ατόμων.

Με τι μοιάζει η δομική ανδροκρατία; Η σύντομη απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι ότι αποκτά πολλές μορφές: δεν είναι ίδια σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια, ούτε παραμένει αμετάβλητη από εποχή σε εποχή. Ωστόσο, μια ανδροκρατούμενη κοινωνία είναι πολύ πιθανό να έχει κάποια ή όλα από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Οι άνδρες μονοπωλούν ή κατά κανόνα καταλαμβάνουν τις θέσεις πολιτικής εξουσίας και ηγεσίας και